

НАСТАВА ИЗ ПРЕДМЕТА ИСТОРИЈА НАРОДА БАЛКАНА 19. И 20. ВЕКА НА ДЕПАРТМАНУ ЗА ИСТОРИЈУ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ

Сажетак: Као регион са политички несавршеним границама, Балкан је био полигон на коме су се сусретале и сукобљавале различите религијске културе. Кроз историју и савременост Балкан представља простор на коме се сударају три велике религијске културе: православље, католичанство и ислам. Због свог важног геополитичког положаја Балкан је представљао изазов за велике силе које су се због својих стратешких интереса грубо мешале у унутрашње послове балканских народа. Настава из предмета Историја народа Балкана 19. и 20. века има за циљ да упозна слушаоце са занимљивом и турбулентном историјом овог дела Европе у последња два века.

Кључне речи: Балкан, балкански народи, државе, историја, настава.

У склопу наставног плана Департмана за историју на Филозофском факултету у Нишу налазе се предмети Историја народа Балкана 19. века и Историја народа Балкана 20. века. Настава из ових предмета изводи се на трећој години студија, и то у 5 и 6 семестру, са фондом од 4 часа недељно (2+2). Оба предмета доносе по 5 ЕСП бодова. Настава која се изводи на овим предметима има задатак да упозна слушаоце са занимљивом и турбулентном историјом кроз које су прошли народи на овом простору у последња два века. Ослободилачки покрети који су избили на Балкану у 19. и 20. веку, из којих су никле балканске нације у модерном смислу речи, имали су дубоке корене. Они су настали у претходном раздобљу под дејством спољашњих и унутрашњих фактора који су утицали на укупан развој Европе и Балкана, као једног његовог дела. Пошто су многобројни проблеми Балкана (политички, идеолошки, друштвени и културни) заједнички за област као целину, потребно је да проникнемо у стварност Балкана и да осмотримо његову историју омеђену специфичним географским положајем и разним узајамним утицајима. Због

тога морамо да настојимо да се удаљимо од негативних представа које смо о њему створили или их усвојили, и да на балканску историју гледамо као на интегралну, а не као на засебну подељену историју балканских држава.¹

У свим балканским државама су, упркос проблемима које су се јављали, постојали предани истраживачи, као и историјске школе које су одговорно и критички проучавали историјске догађаје и историјске процесе који су се дешавали на овом простору. Међутим, и овде се, као и свуда друге, историографија развијала првенствено да би задовољила домаће потребе, са релативно оскудним познавањем догађаја који су се одвијали у другим државама. Велики број балканских историчара има релативно оскудно знање о историји суседних нација и држава. Они су углавном изучавали засебне националне историје, што је довело до тога да данашња балканска историја, уместо комплементарне и свеобухватне, представља историју подељену на засебне целине.²

Упркос вековном животу који су водили под отоманском влашћу, балкански народи сачували су своју националну особеност и етничку припадност. То је била последица феудалне и верске диференцијације између муслиманских феудалаца и хришћанске раје, војне структуре Турског царства и његове слабости у наметању политичке интеграције, као и одсуства нове турске културе која би заменила стару културу и затвореност патријархалног и конзервативног балканског села, што је напоредо са својим начином живота чувало и традиције своје средњевековне државне прошлости. Иако су под турском владавином сачувана етничка језгра балканских народа, ратови, епидемије, миграције и колонизације изазвали су велика етничка померања на Балкану, која су одиграла велику улогу приликом каснијег формирања модерних балканских нација, постајући један од главних узрока унутрашњих међубалканских сукоба.³

Циклус наставе из предмета Историја народа Балкана 19. века започиње изучавањем српске и грчке револуције. Под дејством унутрашњег привредног и друштвеног развитка у 18. веку дошло је до далекосежних промена на Балканском полуострву. Процес националне еманципације балканских народа на почетку 19. века био је условљен дубоком унутрашњом политичком и друштвеном кризом турског феудализма, затим развојем домаћих националних снага, као и продором спољног европског фактора на подручје Балкана. Из ових покрета створена су нова национална друштва која су постала носиоци нове националне еманципације и ослободилачких покрета балканских народа, што је обележило историју овог дела Европе у 19. веку.⁴

¹ Стеван К. Павловић, Историја Балкана, Београд 2001, 10-35.

² Миша Глени, Балкан 1804-1999, I књига, Београд 2001, 12-15.

³ Traian Stoianovich, *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, Armonk, M.E. Sharpe, NY&London 1994, 253-258.

⁴ Историја српског народа, књига V-1, Београд 1994, 10-20.

Почетком 19. века јавио се организовани рад за припрему ослободилачких устанака на Балкану. Он се манифестовао не само кроз појачану хајдучију већ и кроз завере, формирања тајних организација, као и прикупљање оружја и војне опреме. Сви ти покрети до којих је дошло почетком 19. века јасно су сведочили да је историја народа Балкана сазрела и да је спремна да се трансформише у ново раздобље у коме ће националноослободилачки покрети доћи до пуног изражаја. Обе балканске револуције - српска и грчка - имале су карактер националних и друштвених револуција из којих су на рушевимана отоманског феудализма створене нове националне државе. Обе револуције разликовале су се међусобно по националним резултатима. Тако је мање развијено српско друштво донело победу сељачко-демократске револуције у Србији, док су сложенији односи у Грчкој ову револуцију обликовали по западно европском грађанско-демократском моделу.⁵

У националном погледу, и српска и грчка револуција остале су недовршене, јер нису донеле слободу свим својим сународницима и нису довеле до ослобођења своје националне територије. Разлози за то били су следећи: српску револуцију омела је пасивност великих европских сила која је резултате револуције свела на ограничену аутономију Србије; код грчке револуције активна улога великих сила угушила је национални покрет у Грчкој и довела до владавине странаца. Због тога ће обе државе кроз цео 19. век за главни циљ своје националне политике имати остваривање пуне националне еманципације. На ослобођеним деловима Балкана дошло је до изградње држава и њиховог укључивања у европски политички и привредни систем. Са друге стране, на неослобођеним деловима Балкана, настављен је процес националног окупљања и политичког сазревања који су диктирали криза турског друштвеног система, продор капиталистичких односа и јачање унутрашњих националних снага. Процес ослобођења започет српском и грчком револуцијом се преко устаначких превирања у дунавским кнежевинама, Бугарској, Македонији, Тракији и Албнији пренео на читаво Балканско полуострво и обележио је балканску историју све до Првог светског рата.⁶

Нова фаза у развоју односа између балканских држава и народа који су настали почетком 20. века дефинисали су се у покушајима националног и економског осамостављивања, искључивањем спољног економског фактора и ослонцем на унутрашње снаге. Агресивни империјализам великих европских сила принудио је балканске државе на удруживање. После првог покушаја учињеног још шездесетих година 19. века од стране кнеза Михаила Обреновића, удруживање балканских народа остварено је 1912. године. Ова сарадња била је један од најкрупнијих корака у процесу балканске националне еманципације започете у 19. веку и довела је до ослобођења преосталих делова Балкана од вишевековне

⁵ Радослав Перовић, Грађа за историју Првог српског устанка, Београд 1954, 122-123.

⁶ Владимир Ћоровић, Историја Срба, Београд 1993, 550-570.

турске власти.⁷ У бурном раздобљу балканске историје од 1804. до 1914. године, као последица политичких, друштвених и економских промена настала је нова политичка карта Балкана. Народи Балкана стварали су своје место у Европи тако што су укидали империјално наслеђе и окренули се стварању својих националних држава. Значајно каснећи за западноевропским државама, политички и историјски маргинализовани балкански народи настојали су да за кратко време надокнаде пропуштено. На свом путу они су напредовали различитом брзином, суочавајући се са разноразним проблемима.⁸

Новообличене националне државе тражиле су у прошлости оправдање за територије које су држале, притом сукобљавајући историјско право са правом на самоопредељење. Како су политичке елите балканских народа почеле да сматрају територијално ширење за примарни услов неопходан за политички и привредни опстанак националних држава, стварају се услови за оружану сукобљавање балканских нација. Двадесети век није био наклоњен балканским народима. То је био век ратова у коме се често прибегавало убрзаној културној асимилацији, расељавању, протеривању и насиљу. Једну од најинтересантнијих дефиниција 20. века дао је музичар Јехуди Мењухин. Упитан да укратко опише 20. век, он је изјавио „Ако би требало да сумирам двадесети век, рекао бих да је то век који је побудио највећа надања човечанства и уништио све илузије и надања“. Опседност културно-историјским идентитетом која се у различитим периодима јављала код свих балканских нација била је узрок бројним проблемима који су се јављали у овом делу Европе.⁹

Као регион са политичким несавршеним границама, Балкан је био полигон на коме су се сусретале и сукобљавале различите религијске културе. Кроз историју и савременост, Балкан представља простор на коме се сударају три велике религијске културе, православље, католичанство и ислам. Због свог важног геополитичког положаја он је представљао изазов великим силама које су се, због својих стратешких интереса, грубо мешале у унутрашње послове балканских народа. Велике силе су подстицале или злоупотребљавале балканске државе у очекивању да ће тако остварити свој утицај на њих. У еволутивно мирним периодима Балкана етничка, религијска и конфесионална шареноликост били су његово богатство и лепота. Ти цивилизацијски контрасти представљају битно обележје читавог балканског региона. Најбољи опис наведеног дао је нобеловац Иво Андрић, који је на примеру Босне писао „Овде, као и да време другачије откуцава са цркве, катедрале или џамије“. Међутим, када би плануло ово балканско буре барута-како су га често називали бројни западноевропски историчари и аналитичари, потекло би море крви, а несрећа и све оно што рат доноси погодило би читаве нације.¹⁰

⁷ Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 54-70.

⁸ Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа*, Београд 1995, 47-50.

⁹ Роберт Страдлинг, *Настава европске историје двадесетог века*, Београд 2003, 67-70.

¹⁰ Александар Дугин, *Основи геополитике*, Зрењанин 2004, 4-9.

Етничке, верске и културне разлике инструментализоване од унутрашњих политичких кругова и великих сила би од балканског региона створиле богату житницу за бога Марса. Ратни пожар би буктао онолико колико је то одговарало великим силама. Онда би оне иронично узимајући улогу арбитра руководиле кризом и постконфликтном терапијом уграђујући у њу свој инетрес. Ако погледамо историју Балкана у последња два века наћи ћемо велики број примера који то потврђују. Ако детаљније погледамо Уговор у Лозани из 1923. године, које су силе из Версајске Европе сматрале својим великим успехом, видећемо да је он уместо предлога, понудио велико етничко чишћење које су обе стране прихватиле као трајно решење. Крај Првог светског рата донео је велике промене на политичкој позорници Балкана и Европе. На једној страни нестају династичке империје, док на другој страни право на самоопредељење нација постаје коначно и свеопште начело. Јачање супротности између нацистичке Немачке с једне, и западних сила с друге стране, поново је гурнуло Балкан у само жариште политичких дешавања.¹¹

Сукоб нацистичке Немачке са западним силама и Совјетским савезом, довео је до нестанка целокупне државне структуре на Балкану. Новонастале прилике (нестанак међународног права, монархистичке легитимности, права на самоопредељење) у потпуности су изменили ранији развој на Балкану. Слом нацистичке Немачке и њених сателита довео је до успостављања комунистичких режима на већем делу Балканског полуострва. Совјетска доминација и Хладни рат створили су другачије проблеме, који су на овом простору трајали скоро пола века. Посткомунистички период је појединим народима на Балкану донео ратове и међуетничке сукобе за чије су проучавање неопходни нови хронолошки оквири, релеватна архивска грађа и литература и непристрасан истраживачки приступ.

Настава историје је један од посредника између историографије и читалачке публике, институционализовани облик преношења одабраних резултата историографије у циљу формирања њихове историјске свести. Проблематика наставе историје представља веома значајно поље истраживања због улоге коју настава историје има у процесу образовања на високошколским институцијама. На савремену наставу историје која се предаје на Универзитетима у Србији углавном се примењују правила која важе уопште у дидактици и педагошкој науци. При томе се често заборавља на низ специфичности наставе историје које су недовољно истражене и осветљене. Ту се пре свега мисли на питање циљева и задатака наставе историје као и путева за њихово остваривање, затим догматизације наставе историје, значаја наставе историје и слично.¹²

Како у прошлости, тако и сада, веома је важно да сагледамо како и колико усмеравамо и обликујемо систем кроз наставу историје. Без темељног

¹¹ Чедомир Попов, Од Версаја до Данцинга, Београд 1995, 174-178.

¹² Милан Баковљев, Дидактика, Београд 1984, 45-46.

проучавања наставе историје није могуће у потпуности истражити и објаснити процес формирања историјске свести, нити схватити у потпуности њен садржај и деловање у датом времену. Неоспорна је чињеница да постоји друштвена и научна потреба да се истражи који све чиниоци и на који начин посредују између историјских тековина историографије, као облика вредновања и тумачења историје, и студената, као корисника тих резултата. И са научног, као и са политичког гледишта, чини се неопходним да се историографија више него до сада бави проблематиком наставе историје у прошлости и садашњости. Због тога је неопходно афирмисати наставу историје као извор рационалне историјске и друштвене свести, вратити наставу на поље научних вредности и ослободити је доминације политиканства, идеологије и дневне политике.¹³ Све ово није једноставно урадити јер је у свим временима постојало прагматско схватање историје, које је историји одредило конкретне циљеве и задатке, било да су они политички, национални или етички.

У свом бављењу методиком наставе историје, историјска наука наставу историје третира као историографски проблем. Тако, резултати историографије добијају свој пуни значај тек онда када се људи са њима упознају и када их уграде у своју друштвену и историјску свест. Историјска свест посматрана као скуп представа о прошлости формира се у току образовања, и то је један од основних васпитних циљева образовних система и наставе историје.¹⁴ Представе о прошлости често се преплићу са актуелним политичким проблемима и врло радо користе у политичке сврхе. Када дође до тога, историја се често фалсификује, при чему се издваја само оно што одговара владајућим политичким круговима. Незнање или недовољно познавање историје даје могућности за догматски приступ, предрасуде и површан приступ настави историје, што отвара врата разним видовима злоупотреба представа о прошлости. Историјско памћење је веома важан сегмент друштвене свести уопште, јер служи не само за правдање дневне политике већи и за изградњу планова о ближој или даљој будућности.¹⁵

Једно од значајнијих питања наставе историје свакако је избор садржаја. Критеријум избора односи се не само на оно *шта* треба предавати, већ и на то *зашто* и *како* предавати. При томе главно питање није шта укључити у наставни програм, већ шта изоставити. У наставним програмима који се баве историјом 19 и 20 века, увек је могуће пронаћи једну или две развојне теме које садржајно обухватају читав период. При томе се углавном обрађују теме са становишта политичке или економске историје, док се социјалној и културној историји даје много мањи значај. Када говоримо о одабиру тема морамо да напоменемо да постоји тенденција да се теме истражују из више

¹³ Јован Ђорђевић, савремена настава, организација и облици, Београд 1981, 188-205.

¹⁴ Лазар Ракић, Методика наставе историје у нашој земљи, у: Настава историје бр.3, Београд 1979, 173-179.

¹⁵ Андреј Митровић, Функција историјске свести, у: Трећи програм радио Београда, пролеће 1972, 189-201.

димензија. Док су теме углавном дијахроне и због тога бивају посматране на развојни начин током целог века или његовог већег дела, о садржајима се најчешће учи на један крут начин у коме је хронологија изразито доминантна. Када погледамо историју Балкана у 20. веку, приметимо да је она подељена на одређене временске циклусе који отприлике трају 10 или 20 година, што је принцип који више одговара политичкој него економској, социјалној или културној историји. И поред тога, ове теме пружају простор за увођење једног ширег становишта за проучавање политичких, економских, друштвених и културних прилика на Балкану, као и на сагледавање века из различитих временских перспектива (дијахроно и синхроно), у много већој мери него што је то до сада било рађено.¹⁶

Увођење једне шире димензије у наставу историје подразумева стварање прилика у којима студенти могу да пореде сличности и разлике у дешавањима у различитим земљама у балканском региону. Програмски принципи у настави историје народа Балкана односе се и на употребу успостављања равнотеже између вертикалне и хоризонталне историјске перспективе. Вертикална перспектива односи се на проучавање промена и континуитета током времена. У контексту балканске историје 19. и 20. века, она студенте упућује на: разумевање кључних праваца развоја током дужег временског периода, посебно појединачних фаза тог периода; уочавање повезаности у развоју неких од главних националних или регионалних питања или проблема; разумевање неких од значајнијих развојних токова и правилности и уочавање значаја и последица одређених историјских догађаја. Хоризонтална перспектива односи се на одређивање места појединих догађаја, дешавања или токова у ширем балканском контексту. Национална, локална или регионална дешавања могу бити део ширег покрета, као и реакција на догађаје који су се десили негде другде. На сличан начин, сагледавање сличних ситуација, уочавање сличности и разлика, могу да помогну да се боље разуме оно што се дешава у ближој околини.¹⁷

Да би правилно разумели историјске процесе, студенте би требало подстаћи да на крају сваке теме разговарају о томе што указује на континуитет и промену. Потребно је да студенти схвате да промене не значе увек прогрес, и да се појам прогреса односи на вредности које могу бити различите у различитим културама и друштвима. Веома је важно да истакнемо да је брзина промена различита у зависности од тога да ли посматрам економску, социјалну, културну или политичку сферу. Једна година је у политици веома дуг период. Насупрот томе брзина којом се мењају веровања и обичаји код једног народа захтева неупоредиво дуже време. Сагледавање тема, као и дијахроно и синхроно проучавање, захтевају много времена. Зато је потребно доносити одлуке на основу неколико критеријума, уместо само на основу једног кри-

¹⁶ Роберт Страдлинг, наведено дело, 48-51.

¹⁷ Агнес Хелер, Теорија историје, Београд 1984, 275-279.

теријума заснованог на потреби да студенти овладају одређеном количином знања о кључним догађајима и збивањима из модерне историје Балкана.¹⁸

Одабир сваке теме или садржаја представља само почетак процеса. О свакој теми може се предавати на читав низ различитих начина и са разним циљевима. Кључ процеса одабирања тема у настави историје на предметима који проучавају модерну историју Балкана налази се у томе **шта је то што мислимо да студенти треба да знају и шта треба од њих очекивати да науче, као и колико је велики простор између та два очекивања.**

Slaviša Nedeljković

TEACHING OF THE SUBJECTS "HISTORY OF THE NATIONS IN THE BALKANS IN 19TH AND 20TH CENTURY" AT THE DEPARTMENT OF HISTORY AT THE UNIVERSITY OF NIŠ

Summary: As part of the curriculum of the Department of History at the University of Niš are subjects History of the nations in the Balkans in 19th century and History of the nations at the Balkans in 20th century. Teaching which performs on these subjects has a duty to tell the listeners about an interesting and turbulent history undergone by the nations of this region in the last two centuries. Liberation movements which erupted in the Balkans in the 19th and 20th century, and from which sprang the Balkan nations in the modern sense had the deep roots. Liberation movements created in the earlier period under the influence of external and internal factors that influenced the overall development of Europe and the Balkans as a part of it. Since many problems of the Balkans (political, ideological, social and cultural), was common to the area as a whole, it is necessary to understand the Balkans reality, and that we look at its history bounded by specific geographic location and various mutual influences. Therefore, we must strive to remove ourselves from the negative plays that we have created or adopted about the Balkans and look at the Balkan history as an integral, and not a separate history of the divided Balkans countries.

Key words: the Balkans, the Balkans nations, states, history, teaching.

¹⁸ Роберт Страдлинг, наведено дело, 62-64.